

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Daniel Abondolo – Riitta-Liisa Valijärvi (eds): *The Uralic languages*
Second edition. Routledge, London – New York, 2023. XVII + 1015 l.
ISBN 978-1-138-65084-8 (hardback), 1-032-43656-2 (paperback),
978-1-315-6509-6 (e-book)

1. A közelmúltban két nagy angol nyelvű uralisztikai kézikönyv is megjelent (Bakró-Nagy et al. 2022 és a jelen kötet), ami növeli az uráli nyelvek és az uralisztika nemzetközi láthatóságát. A *The Uralic languages. Second edition* 25 évvel az első kiadás (Abondolo 1998) után jelent meg, Daniel Abondolo mellett ezúttal Riitta-Liisa Valijärvi szerkesztésében. A kötet 22 számozott fejezetét 31 szerző jegyzi, akik az uralisztika különféle területeinek jeles kutatói és jól reprezentálják a tudományterület nemzetközi jellegét. A könyv négy nagy részre tagolható: a szerkesztők által jegyzett bevezető fejezetben (1–80) ismertetik a kötet célkitűzéseit, felépítését, valamint néhány praktikus információt a használatára vonatkozóan. Ezt követően az uráli nyelvek demográfiai adatairól, taxonómiájáról és főbb nyelvtani jellemzőiről olvashatók információk. A második fejezetben Tapani Salminen az uráli nyelvek osztályozását, demográfiai, szociolingvisztikai és revitalizációs kérdéseit tárgyalja (81–116), a harmadikban Mihail Zsivlov az uráli alapnyelv egy lehetséges rekonstrukcióját mutatja be (117–175), míg Stefan Georg az uráli nyelvcsalád más családokkal való lehetséges kapcsolatait vizsgálja (176–209). A kötet ötödik fejezetét (210–234) Simoncsics Péter jegyzi, aki az uráli nyelv tudomány kialakulását és történetét ismerteti. A további fejezetek az egyes nyelvek – illetve a balti finn esetben ág – részletes ismertetését tartalmazzák, a két záró tanulmány pedig egy-egy általánosabb nyelvi jelenséggel foglalkozik tipológiai megközelítésben: Kszenyija Sagal a vonatkozó alárendelésről nyújt átfogó ismertetést az uráli nyelvekben (939–978), Merlijn de Smit és Gwen Eva Janda pedig a határozottság kifejezésének különféle módjait vizsgálja (979–1006).

A továbbiakban a fenti felosztás alapján részletesebben ismertetem az egyes fejezeteket és bár törekszem mindegyik rész általános bemutatására,

azokat eltérő terjedelemben tárgyalom. A nyelveket bemutató fejezetekről csak egy rövidebb, összegző áttekintést adok, míg a többi fejezetet részletesebben ismertetem. Fontos hangsúlyozni, hogy jelen kézikönyv hasznára lehet mind a szűkebb, mint a tágabb értelemben vett szakmának, mivel egyrészt aktuális(abb) adatokat tartalmaz egyes rokon nyelvekről, másrészt bizonyos fejezetek jó szintézisét adják a kutatás jelen állásának.

2. A bevezetőben olvasható, hogy a szerkesztők nem törekedtek az összes urali nyelv bemutatására, azok esetében, amelyeket felvettek a kötetbe a Dixon által használt, „elméletsemleges” leírást tűzték ki célul (1). További szerkesztési elvük volt a bibliográfia minimumon tartása, de – ahogyan az később látható lesz – ezt nem sikerült teljes mértékben betartani. A kötet további fejezeteinek vázlatos ismertetését olvasva felmerülhet az olvasóban, hogy miért a kötet végén szerepel a két, általánosabb nyelvészeti kérdéssel foglalkozó rész, és az is, hogy miért éppen ez a két téma került fókuszba. A szerkesztők kiemelik, hogy a kötet az Abondolo (1998) által szerkesztetthez képest egy teljesen új munka, ezért javasolják a kettő együttes használatát, valamint más, hasonló kézikönyveket is ajánlanak tanulmányozásra (2). A kötetben a szerkesztők az IPA részben módosított változatának használatát javasolták a fejezetek szerzőinek, mivel szerintük így egy hozzávetőleges fonológiai megfeleltetés érhető el a transzkripcióban, ami nagyban fonetikai jegeken alapul (15). Véleményem szerint önmagában nem problematikus, ha az uralisztikában megszokott jelölés (UPA) helyett az IPA-t preferálják, ez könnyebbé teszi a példaanyag feldolgozását az UPA-t nem használó potenciális olvasóknak. Az viszont kifejezetten zavaró, hogy az IPA használata korántsem egységes a könyvben. Az észét, a finn és a magyar esetében követik ezen nyelvek helyesírását azzal a különbséggel, hogy a magyarban megkülönböztetik a sztenderd <e> /æ/ és a zártabb <ē> /ɛ/ hangokat, mert szerintük ez a különbségtétel hasznos a leírásban és a rekonstrukcióban egyaránt. A további részekben azonban nem igazán lehet olyan példákat találni, amelyek alátámasztanák ezt az érvelést, más fejezetekben nem alkalmazták ezt a jelölést. Hasznos lett volna részletesebben írni a glosszázási elvekről, mert azok csak nagyon röviden jelennek meg a kötet elején közölt rövidítésjegyzékben (X) és a morféma tárgyalásakor (28). És bár a nyelvtani kategóriacímkek jelentős része ismerős lehet az egyes nyelvekkel foglalkozó korábbi forrásokból, jó lett volna egységesíteni ezeket, mivel több esetben is azonos rövidítéssel jelölnek különböző kategóriákat vagy fordítva. Például az ADJZ és az ADJ is jelölhet melléknévképzőt, de az utóbbi a melléknevet is, amit egyébként indokolatlan nyelvtani kategóriaként címkézni.

A fejezet demográfiával foglalkozó része kifejezetten jó összefoglalása a nyelvcsaládnak, a szerzők hangsúlyozzák, hogy az uráli a beszélők száma szerint – kezdve a 12 milliós magyartól a kb. 50 fős erdei és tundrai enyecig (Salminen ettől eltérő adatokat közöl a 105. oldalon) – Euráziában közepes méretűnek számít. A nyelvek meghatározásánál kitérnek nyelv és nyelvjárás elhatárolásának kérdésére, írnak a kölcsönös érthetőség, az egyedi jellemzők közötti távolság és a beszélők saját percepcióján alapuló kritériumokról, majd megállapítják, hogy összesen kb. 40-50 uráli nyelvről lehet beszélni. Emellett röviden írnak a nyelvi veszélyeztetettségről és revitalizációról (2–4).

A nyelvcsalád taxonómiájával kapcsolatban (4–15) elfogadják többek között Grünthal és munkatársai felvetését, miszerint az uráli alapnyelv felbomlása kb. 4000–4500 évvel ezelőtt történhetett az Urál keleti oldalán, részben az uráli beszélők terjeszkedése, részben eredetileg más beszélők beolvadása miatt. A felbomlás előtt a beszélők neolitikus kultúrában élhettek kisebb csoportokban, de viszonylag nagy földrajzi elterjedtségben. A nyelvcsalád felosztásában kilenc ággal számolnak, ezek a számi, balti finn, mordvin, mari, permi, magyar, manysi, hanti és szamojéd. A rekonstruálható kilenc ágat további három típusra bontják a felbomlás utáni elterjedésük alapján: az északra költöző csoportban vannak a mai számi, balti finn, permi és szamojéd nyelvek előzményei, a nagyjából nem vándorlók csoportjába a mordvin és mari nyelvek tartoznak, a harmadik, problematikusnak nevezett csoport pedig az ugor nyelveké. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy az obi-ugor nyelvek északi expanzióját miért nem vették figyelembe. Az ugor nyelvek kapcsán nem foglalnak egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy indokolt-e ugor alapnyelvet posztulálni, vagy jobban alátámasztható külön magyar és obi-ugor alapnyelv felvétele, vagy mindhárom csoport önálló ágat képez a nyelvcsaládban. Noha mintha ez utóbbi mellett érvelnének, úgy tűnik, hogy elfogadják, hogy a magyar és a manysi közelebbi rokonságban áll egymással, mint a magyar és a hanti nyelvek (12–13). Abondolo és Valijärvi emellett megerősítik azt a mára általánosnak tekinthető rekonstrukciót, amely szerint a mordvin és a mari nyelveknek nem volt közös, finn-volgai alapnyelve.

A következő alfejezet az uráli nyelvek általános jellemzése nyelvi szintek szerint, különös tekintettel a finn és a magyar adatokra, mivel ezekről a nyelvekről nincsen önálló nyelvtani fejezet a könyvben. A morfológiai alfejezet nagyon részletes. Gazdag példaanyagon mutatják be a szerzők a mássalhangzó- és magánhangzó-rendszereket, valamint a hangsúly (17–18), a magánhangzó-harmónia (20–24) és a fokváltakozás (24–25) kérdéskörét.

Az uráli nyelvek morfológiai jegyeivel kapcsolatban Abondolo és Valijärvi szerint nem szerencsés az *agglutináló* elnevezést használni, mivel több

nyelvben is előfordulnak flexiós jelenségek. Ezért javasolják helyette a *konkatenatív* terminust, ami hangsúlyozza a (toldalék)morfémák lineáris elrendezését (28). Fontos megjegyezni, hogy az alapvető négy morfológiai típusjelölést a tipológiában nem tartják kizárólagosnak, mivel az egyes nyelvek általában többféle típus jegyeit is mutatják, amelyek közül ki lehet jelölni az adott nyelv nyelvtanára leginkább jellemzőt (ld. pl. Croft 2003). A szerzők ezután áttekintik a nyelvcsaládra jellemző, flexiós (fúziós) tulajdonságokat (28–32). Ezek a nem vagy nehezen szegmentálható, azaz kumulatív morfémák, a toldalék-morfémák szuppletivitása, a nem folyamatos morfémák, valamint a névszó- és igeragozásban meglévő szinkretizmus. Kumulatívok az uráli – és általában a világ – nyelveiben a szám- és személyjelölő morfémák, például a finn *-mme* igei és birtokos személyrag, de ilyen a magyarban a *-lak* szuffixum is. Történetileg persze ezek is szételemezhetők. Emellett előfordul az eset és a szám kumulációja, például a finn nominális *-t* többesjel akkuzatívuszi szerepben. Utóbbi egyben példa a szuppletivitásra is, ha a névszói függő eseti *-i* többesjellel állítjuk szembe. A nem folyamatos morfémákat a magyar birtoktöbbsítő jellel illusztrálják, amely úgy is elemezhető, mint ami megszakítja a birtokos személyragot, pl. *barát-<a>i<m>* (30). Hasonló toldalékok előfordulnak a nganaszban és a tundrai nyenyecben is. Szinkretizmusra példa többek között a komi birtokos ragozási paradigmában az *-a*, ami egyaránt jelölhet inesszívuszt és illatívuszt is.

Az uráli nyelvekre jellemző névszói morfológiai kategóriák bemutatása előtt a szerzők röviden tárgyalják a szófaji kategóriák elhatárolásának problémáit. Megjegyzik, hogy az uráli nyelvek nagyon változatosak abban a tekintetben, hogy az inflexiós morfémákra mennyire jellemző a morfológiai alternáció. A komiban, hantiban és a magyarban ezek viszonylag egyszerű rendszert alkotnak, míg a szamojéd nyelvekben vagy az észten komplexek. Egyetlen rokon nyelvben sincsenek nyelvtani nemek, a névszói kategóriák a szám, személy, az eset, továbbá egyes nyelvekben a predesztináció. Az általánosságban bemutatott morfológiai jellemzés mellett a szerzők kitérnek a határozottság és az élőség összefüggésére, valamint a főnevekre és a névutókra jellemző kategóriákra. Öröndetes, hogy a szerzők az esetrendszer és a birtokos paradigmák kapcsán a komi-permjákból hoznak példát (36), mivel ez a nyelv nem szerepel önálló fejezetként a kötetben. Ugyanakkor az itt szereplő adatok némileg eltérnek a Batalova (2002) nyelvtanában szereplőktől.

Az igei morfológiával foglalkozó rész mindössze másfél oldal, a vonatkozó kérdéseket a szintaktikai alfejezetben (40–64) tárgyalják, ami kifejezetten bőséges és számos, csak a közelmúltban a kutatás előterébe került kérdést is említ. A szintagmatikus viszonyok közül ezek – a teljesség igénye nélkül – a

differentiált tárgyjelölés (DOM) és a differentiált (tárgyas) igeragozás, az igei tranzitivitás, a tagadás. Utóbbit mondat szinten is tárgyalják, megkülönböztetve a szimmetrikus (pl. az ugor nyelvek) és az aszimmetrikus tagadást használó nyelveket. Emellett bemutatják az uráli nyelvek tipikus szórendi jelenségeit, a kérdések és parancsok megformálását, valamint a kopulás szerkezeteket. Itt meg lehetett volna említeni, hogy az egzisztenciális mondatokban a kopulák mellett több nyelvben is ismert a testtartásigék kopulaszerű használata (az északi manysira ld. pl. Németh 2021). A szerzők amellet érvelnek, hogy az uráli nyelvek esetében főleg a pro-drop kategória (névmásejtés, a nyelvek azon tulajdonsága, mely szerint a névmási alany kitétele nem kötelező) felvétele. Ugyanakkor vannak olyan tipológiai jellemzők, amelyek a pro-drop jegy nélkül nem vizsgálhatók, ilyen például a személytelen névmások és a névmásejtést engedő nyelvek korrelációja (vö. Siewierska 2011).

Az utolsó alfejezet (64–68) középpontjában a lexikonnal kapcsolatos kérdések szerepelnek, elsősorban a szóképzés és a szóösszetétel, röviden pedig a reduplikáció, mindezeket azonban célszerűbb lett volna a morfológiai részben bemutatni. Összességében elmondható, hogy a fejezetben az uráli nyelvek általános jellemzése döntően a hagyományos megállapításokon nyugszik, ugyanakkor Abondolo és Valijärvi hangsúlyosan tárgyal néhány, a korábbi forrásokban kevesebb figyelmet kapott mondattani kérdést. A bevezető tanulmány további pozitívuma, hogy esetenként olyan nyelvekből is szerepelnek példák, amelyek nem kaptak önálló fejezetet a könyvben.

3. Ahogy fentebb már írtam, a könyv 2–5. fejezete a nyelvcsalád egészéről, illetve tudománytörténeti témákról szól. Tapani Salminen (81–116) a nyelvi veszélyeztetettség alapján mutatja be az uráli nyelveket és felhívja a figyelmet a módszertani és a terminológiai problémákra, például az egyes oroszországi népszámlálásokban alkalmazott nyelvi címkék visszásságaira és így az adatok nem vagy nehezen összehasonlítható voltára. Javasolja a *nyelvjárási kontinuum* (dialectal continuum) helyett a *nyelvlánc* (language chain) szakkifejezés használatát, ezzel is érzékeltetve az egyes változatok nyelvként való meghatározását (88). Az egyszerre átfogó és informatív fejezet célja az uráli nyelvek aktuális állapotának bemutatása. Salminen, korábbi véleményét felülbírálván, úgy véli, hogy minimum 50 uráli nyelvről lehet beszélni, míg vannak további változatok, amelyek státusa jelenleg kérdéses. A veszélyeztetettségük alapján az uráli nyelvek három csoportját különbözteti meg: a teljesen veszélyeztetett nyelvek közé tartoznak azok, ahol a beszélők száma viszonylag nagy, van néhány, a fiatalabb generációhoz tartozó beszélő, viszont az asszimiláció miatt ebben a korcsoportban a számuk folyamatosan

csökken. Ebbe a csoportba tartozik az északi számi és a vőro (võru), valamint az oroszországi nagyobb finnugor nyelvek közül az erza és a moksa, a mezei és a hegyi mari, a komi (zürjén), a komi-permják, az udmurt és esetleg az északi hanti és a tundrai nyenyec. A súlyosan veszélyeztetett nyelvek esetében csak a középső és az idősebb generáció tagjai beszélik a nyelvet, néhány ritka kivételtől eltekintve, viszont nincsenek relativizációs törekvések. A déli, a lulei, az inari, a kolta és a kildini számi, a finnségi nyelvek közül a vepsze, a lúd, a karjalai és a livvi – amit magyarul általában olonyeci karjalainak szoktak hívni, de Salminen szerint a karjalait el kellene hagyni a megnevezésből –, valamint az északi manysi, a keleti hanti, a nganaszan, az erdei nyenyec és az északi szölkup alkotja ezt a csoportot. Kérdéses, hogy ide tartozik-e az északnyugati mari, a jazvai komi és a csángó. A kritikusan veszélyeztetett nyelvek már csak néhány idős beszélővel rendelkeznek, tehát közel állnak a kihaláshoz. Ezt a csoportot az umei, a pitei, a teri számi, a vót, az izsór, a tundrai és az erdei nyenyec, és a közép-szölkup alkotja, valamint talán a déli szölkup is. Ebben a csoportosításban az akkalai számi, a lív, a keleti manysi és a kamassz kihalt nyelvnek tekinthető. Ugyanakkor az akkalai száminak lehet még néhány beszélője, a lívnek pedig viszonylag sok L2 beszélője van. Az utolsó kamassz beszélő 1989-ben, az utolsó keleti manysi pedig 2018-ban hunyt el. Ezen kívül tudomásunk van korábban kihalt uráli nyelvekről, mint a déli és a nyugati manysi, a déli hanti, a kemi számi, a jurác és a mator – ezek a 19. században haltak ki. A középkorban kihalt nyelvek a merja, muroma és a mescsera, amelyekre csak helynevek és szubsztrátumok alapján tudunk következtetni (83–85).

Salminen szerint a nyelvcsalád 11 számi, 10 balti finn/finnségi, 2 mordvin, 3 mari, 4 permi, 2 magyar, 4 manysi, 3 hanti és 11 szamojéd nyelvből áll, ezek közül 3 nem veszélyeztetett, 12-13 pedig ténylegesen veszélyeztetett, ami azt jelenti, hogy nem valószínű a kihalásuk a közeljövőben. A hazai finnugrisztikai szakirodalomban általában kevesebb nyelvvel számolnak. Salminennél a számi nyelvek – nyugatról keletre haladva – a déli, az umei, a pitei, a lulei, az északi, az inari, a már kihalt kemi, a kolta, az akkalai, a kildin és a teri számi.

A finnségi nyelvek közül a déli csoportba tartozóké problémásabb, Salminen önálló nyelvnek tartja a lív, a vót és az észti mellett a vőrot (võrut), de a krevint, a szetut, a mulgit és a tartuit nyelvjárásnak. A finn, a karjalai, az izsór és a vepsze mellett önálló nyelvként szerepel nála a livvi (olonyeci) és a lúd, amit a legkevésbé dokumentált finnségi nyelvnek tart. Öröndetes tény, hogy nemrég megjelent egy lúd grammatika (Pahomov 2024). A kvén, a tor-

nio-völgyi (Salminen meghatározásában ennek egy beszélt és írott változata a meänkieli) és az inkeri-finn nyelvváltozatként szerepel a csoportosításban.

A mordvin két fő változatát, az erzát és a moksát önállónak tartja, míg a soksa hagyományosan nyelvjárási státusát elfogadja. A mari esetében indokolt lehet legalább két, de még inkább három nyelvről beszélni, a szokásos hegyi és mezei mellett önálló nyelvként szerepel az északnyugati mari. Előbbi kettő nyelvként való besorolása azzal is indokolható, hogy mindkettőnek elég hosszú múltra visszavezethető irodalmi normája van. A permi ágból nyelvként szerepel az udmurt, a komi (zürjén), a komi-permják és a jazvai. Salminen azzal érvel a komi változatok önállósága mellett – amit sokszor meg szoktak kérdőjelezni –, hogy noha a komi nyelvek közötti különbség korántsem olyan nagy, mint mondjuk a hanti vagy a nyenyec esetében, van akkora, ami miatt önálló nyelvnek tartjuk a számi nyelveket, a karjalait és a livvit (olonyecit) vagy az erzát és a moksát. A beszermjánt és az izsmait komit ugyanakkor egyelőre nyelvjárásként kezeli. Véleményem szerint ez az érvelés elfogadható a komi nyelvek esetében. Ami viszont meglepő, hogy a keleti marit a szerző említi ugyan, de a státusát nem adja meg.

A hazai olvasóknak ennél is meglepőbb lehet, hogy a magyar nyelv mellett önállóként szerepel a csángó. Salminen szerint a magyarok azért nem tartják a csángót önálló nyelvnek, mert tipikusan soha nem hallottak csángó beszédet (101). Szerintem inkább azért, mert a hazai dialektológiában hagyományosan használt kritériumrendszernek megfelel a csángó, ugyanis van főléboltozódott nyelvváltozata (a magyar), egy jól behatárolható földrajzi területen beszélik (Moldvában) és csak korlátozottan (nincs írott változata, főként nem hivatalos regiszterekben használatos). A sztenderd magyarral való kölcsönös érthetősége azonban problémás, valamint a csángóknak önálló, a magyartól különálló identitásuk van. Mindezek ellenére a csángót hagyományosan nyelvjárásnak tartják (vö. Kiss 2001: 31–32). Emellett a 90-es évek eleje óta folyamatos kiegyenlítődés zajlik a csángó és a sztenderd változat között. Ugyanakkor nagyon hasznos, hogy a szerző – nem elsőként persze – felhívta a figyelmet a csángó klasszifikációjának problémájára, és érdemes lenne a továbbiakban új szempontokat is bevonni a kérdés vizsgálatába.

Talán kevésbé megosztó az obi-ugor és a szamojéd nyelvek besorolása (101–104). Salminen amellet érvel, hogy a ma is beszélt északi manysi mellett kihalt nyelvként érdemes felvenni a keleti, a nyugati és a déli manysit. Hasonlóképpen önálló nyelvként beszélhetünk az északi és a keleti hantiról, bár utóbbi esetében lehetséges, hogy két nyelvről van szó, valamint fel kell venni a kihalt déli hantit, ami feltehetőleg kapcsolatot képezett az őshantiból kivált további változatok között.

A szamojéd nyelvekről szólva a szerző elveti a hagyományos észak-déli felosztást, mivel véleménye szerint itt is inkább láncként ajánlott gondolni ezekre a nyelvekre. Ebbe az ágba tartozik a nganaszan, a hozzávetőleg 10 beszélővel rendelkező tundrai és kb. 15 beszélővel bíró erdei enyec, valamint a tundrai és az erdei nyenyec, a már kihalt jurác, ami az enyec és a nyenyec nyelvek között egyfajta átmenetet képezett, az északi, a középső és a déli szölkup, továbbá a kihalt kamassz és mator. A kojbal az előbbi, míg a tajgi, a mator és talán a sojot az utóbbi nyelvjárásai voltak, melyek beszélői előbb török vagy tunguz nyelvekre váltottak, majd ezen nyelvek jó része eloroszosodott. Végezetül a szerző különbséget tesz azon nyelvek között, ahol a revitalizációs törekvések még lassíthatják a nyelvvesztés folyamatát és azok között, ahol már csak a dokumentáció lehetséges vagy talán az is elkésett. Emellett pedig hangsúlyozza az oktatásnak az anyanyelv megőrzésében nyújtott alapvető fontosságát.

Az uráli alapnyelv rekonstrukciójáról szól a kötet 3. fejezete (117–175). Mihail Zsivlov szerint az uráli a világ egyik legjobban kutatott nyelvcsaládjá, a rekonstrukcióban azonban sokáig nem alkalmazták az újgrammatikusok által rigorózan kezelt hangmegfeleléseket. Ezt mutatja véleménye szerinte az a tény, hogy az uráli etimológiai szótárban (UEW) viszonylag sok szórványos hangváltozás szerepel. Viszont a tendencia a kutatásban azóta már megváltozott. A szerző szándéka áttekintést adni a kutatás jelenlegi állásáról, ebben elsősorban Helimskij, Aikio és Pystynen munkáira támaszkodik (117), az ugor rekonstrukciók pedig a sajátjai. Zsivlov vázlatosan áttekinti a köztes alapnyelvek rekonstrukciójával kapcsolatos főbb problémákat, majd bemutatja az általa elfogadhatónak tartható köztes alapnyelveket, melyek a finnségi, a számi, a mordvin, a mari, a permi (ennek felbomlásával jött létre az öskomi és az ösudmurt), a magyar és az obi-ugor alapnyelvek (utóbbiból jött létre később az ösmansyi és az őshanti, 118). Nem fogadja el tehát a finnugor alapnyelvet, ahogyan az ugor alapnyelv sem szerepel a felsorolásban. A 3.5.6. alfejezetben ugyanakkor megad egy sor olyan feltételezett hangváltozást, ami valamennyi ugor nyelvre érvényes, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket lehet proto-ugor innovációknak tekinteni (139).

Az itt bemutatott, rekonstruált uráli alapnyelvi vokalizmus teljesen, a konzonantizmus pedig összességében megegyezik a hagyományosan elfogadottal, de nem szerepel benne a palatalizált *ś (vö. Bereczki 2003: 36–37, 41). Az alapnyelvi fonotaxis kapcsán (117–175) a szerző szerint csak *jCC és *wCC mássalhangzó-kapcsolatok szerepelhettek szóbeljei helyzetben, míg az UEW-ben *r-kezdetűeket is megadnak. A továbbiakban a hagyományos rekonstrukciót követi, miszerint mássalhangzó-kapcsolat nem szerepelhetett

szóeleji pozícióban, de szóbelseji helyzetben lehettek gemináták (*pp, *tt, *kk), illetve mássalhangzó-kapcsolatok, elsősorban *kt, *pt, *tk. Zsivlov szerint a magánhangzó-harmónia miatt nem lehettek vegyes szórendű szavak az alapnyelvben, az *i pedig semleges hangnak számított (nem első szótagban). Fontos morfológiai jelenség lehetett az alapnyelvben, hogy a tövégi **-i* bizonyos mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt törlődött, tehát például, ha a *weti 'víz' tőhöz az ablatívuszi **-tä* esetrag járult, akkor a szóalak *wettä lehetett, így a *weti alaknak lehetett mássalhangzós, **wet-* allomorfiája is. A szerző viszont hangsúlyozza, hogy a szinkópa nem őrződött meg egyetlen uráli nyelvben sem (122). Emiatt viszont nem tűnik annyira meggyőzőnek az érvelés. A további alfejezetek a rekonstruált hangváltozásokat ismertetik a fent bemutatott köztes alapnyelvek sorrendjében. A fejezet érdeme, hogy nagyon gazdag nyelvi anyag szerepel benne. Az uráli > ősmagyar rekonstrukcióknál (140–142) a szerző megjegyzi, hogy az alapnyelvi *č folytatása problematikus, a szókezdő *sz-* előzménye pedig nála **č-*.

A morfológiai rekonstrukciót tartalmazó rész az előzőeknél jóval rövidebb (153–158) és abból a feltételezésből indul ki, hogy amennyiben a leánynyelvi toldalékmorfémák szabályos hangmegfelelést és funkcionális egyezést mutatnak, akkor a legutolsó köztes alapnyelvre kell őket rekonstruálni, ha csak nincs meggyőző bizonyíték az adott elem másodlagos voltára (153). Sajnos a fonológiai résszel ellentétben itt nem szerepelnek szisztematikusan a rokon nyelvi megfelelők. Janhunen rekonstrukcióját követve Zsivlov a főneveknél zéró egyes, **-ki* kettes és **-t*, valamint **-j* többesjellel számol (153), illetve **-n* szuffixummal a birtokos paradigmában. Az esetragok rekonstrukciója során három grammatikai és 3-6 lokális esettel számol, a latívuszból az **-ŋ*-en kívül lehetségesnek tartja a **-k*, **-j* és az **-s* meglétét. A névmásoknál **-t* tárgyragot feltételez, szemben a főnévi **-m* szuffixummal. A duális jele esetükben **-jn*, a plurális pedig **-k* lehetett, ami megtalálható az igei és a birtokos paradigmában is (154). Az igéknél kijelentő módban zérómorfémát, konjunktívuszi – nem pedig dezideratívuszi vagy feltételes – funkcióban **-ni*, felszólító módban E/2-ben **-k*, egyéb esetekben **-ka* toldalékot rekonstruál. A **-k* jelenidőjel rekonstrukcióját bizonytalannak tartja, múlt időre **-j*-t vagy **-č*-t (ami a hagyományos felfogásban **-š*) tart elfogadhatónak azzal a megkötéssel, hogy az előbbi a tagadó igénél, amelynek formája **-e* lehetett, fordult elő. Ennek ellentmond, hogy a magyarban az elbeszélő múlt idejű igealakok tövégi magánhangzója lehet az alapnyelvi **-j* folytatása (vö. Bereczki 2003: 54–55). Zsivlov szerint az alapnyelvben a szám-személyjelölő morfémáknak két paradigmája volt, az első a névszókból és a tárgyragozásban fordult elő, a második az alanyiban (155–158). Bereczki (2003: 56–57) vi-

szont csak egyféle paradigmával számol, a tárgyas ragozást csak harmadik személyre tételezi fel. Összességében a fejezet alapos áttekintést nyújt a fonológiai rekonstrukcióról, a morfológiáiról pedig elfogadhatót. A mondattani rekonstrukció kérdéskörére azonban Zsivlov sajnos még az említés szintjén sem tér ki.

A kötet negyedik fejezetét Stefan Georg jegyzi, a cím (*Connections between Uralic and other language families*) kissé félreérthető lehet, hiszen úgy is értelmezhető, hogy areális és kontaktusjelenségekről lesz szó. Valójában a fejezet arról szól, hogy milyen nyelvekkel próbálták rokonítani az uráli nyelveket, valamint melyek azok a tágabb, makrocsoportokkal számoló felvételek, amelyekkel a szerző szerint érdemes lehet részletesebben is foglalkozni. A tanulmány a komparatiztika területeinek rövid ismertetésével indul (176–177), majd azzal a megállapítással folytatódik, hogy bár az uráli nyelvek rokonsága alaposan bizonyított, többször felmerül a kérdés, hogy nem tartozhat-e az uráli valamilyen nagyobb makrocsoportba. Ezek közül öt elmélet kritikus ismertetését adja a szerző, de ezek előtt szerepel még egy áttekintés a hasonlóság értelmezéséről és a nyelvrokonság bizonyítékairól. Georg felhívja a figyelmet arra, hogy a feltételezett makrocsoportok igazolásához vagy rekonstruált alakokkal kell dolgozni, vagy ki kell bővíteni a rekonstrukció alapjául szolgáló nyelvek körét. Ismerteti a rekonstrukciónál előforduló típushibákat, például a rosszul idézett szóalakokat, hibás jelentések megadását, téves szegmentálást stb. (179–182). A török és a mongol nyelvek állítólagos közös eredetű szavait is inkább korai kölcsönzésnek tartja. Az átvett elemek elkülönítése a közös eredetű szavaktól alapvető fontosságú a rekonstrukcióban és fontos annak tudatosítása, hogy morfológiai elemek is kölcsönözhetők.

A fejezet további részében az esetleges makrocsoportokat tárgyalja a szerző. Az uráli és altaji nyelvek lehetséges rokonsága részben azon a megfigyelésen alapul, hogy tipológiailag ezek a nyelvek viszonylag sok hasonlóságot mutatnak és alapvetően különböznek például az indoeurópai vagy a kínai nyelvek felépítésétől. A finnugristák oldaláról már a 19. században igazolták, hogy nincs genealógiai kapcsolat az altaji nyelvekkel, ezzel a modern altaisztikában is egyetértenek (185–190). A téma áttekintése alapos és adatokban gazdag, de szokatlan, hogy az ugor-török háborút meg sem említi a szerző. Az uráli és az indoeurópai nyelvek rokonságának gondolata szintén a 19. században gyökerezik, ezt korán megcáfolták és komolyabb támogatást sosem kapott. A hamar felmerült lehetséges közös eredetű szavakról igazolták, hogy azok kölcsönzések (190–193). Az indoeurópai–uráli kölcsönzések mellett ma már az egyes leánnyelvek és köztes alapnyelvek közötti átvételekről is sokkal bővebb a tudásunk (ld. pl. Holopainen 2019). Az uráli és a jukagír

nyelvek esetleges közös eredetének gondolata Paasonentől származik, de viszonylag hamar rámutattak – például Collinder, Rédei, később Häkkinen és Aikio is –, hogy a feltételezett egyezések kölcsönzések. Emellett a jukagir nyelvek talán mutatnak néhány areális egyezést az északi szamojéd nyelvekkel, de mindez nem elegendő a nyelvrokonság igazolására (193–195). Míg a nosztratikus és a hasonló elméleteket Georg erős és jogos kritikával illeti (197–198), az uráli nyelvek esetleges rokonságát paleoszibériai és/vagy eszkimó nyelvekkel némiképp engedékenyebben értékeli, ugyanakkor nem fogadja el a genealógiai kapcsolatot. Az összevetés ragozási paradigmákat felhasználva rekonstruált alapnyelvek hasonlításán alapul, ami önmagában nagyon kevés a genealógiai kapcsolat igazolására (195–198).

Georg ezután a szakirodalomban jól ismert tipológiai hasonlóságokat veszi sorra az eurázsiai area nyelveire vetítve, majd megállapítja, hogy érdemes lenne a tokhár nyelv lehetséges uráli areális kapcsolatait vizsgálni, illetve azt is, hogy az areális kutatások általánosságban fontosak és kívánatosak (198–203). Ez utóbbi megjegyzéssel teljesen egyetértek. Nem világos számomra azonban, hogy akkor miért nem foglalkozott a szerző ezekkel a kérdésekkel behatóbban a fejezetben, vagy miért nem szerepel önálló kontaktusnyelvészeti témájú fejezet a kötetben.

Simoncsics Péter hatalmas feladatra vállalkozott azzal, hogy alig több, mint 20 oldalon tervezte áttekinteni az uralisztika kutatástörténetét a kezdetektől hozzávetőleg a 90-es évek elejéig (210–234). Ugyan a nem nyelvészeti kutatásokat kizárja a vizsgálatából, még így is nagyon feszes az adatok bemutatása. A szerző hangsúlyozza, hogy a nyelvtörténeti vizsgálatokban mennyire fontos a tér és az idő kategóriája, részben feltehetőleg ennek nyomán alakította ki a fejezet szerkezetét. Ez azonban az olvasó számára akár nehezen követhető is lehet, mivel a kronológiai és a földrajzi csoportosítás elvei folyamatosan váltakoznak a szövegben. Az uralisztika kialakulásának tárgyalásakor a szerző egészen a kezdetekhez, Platónhoz és Pāṇinihez nyúlik vissza, megállapítva, hogy a nyelvet lehetett természeti törvényeken alapulónak vagy társadalmilag meghatározottnak tekinteni (210). Ezután ismerteti a különféle őshazaelméleteket Castréntől kezdve László Gyula és Hajdú Péter kutatásaival bezárólag (211). Itt érdemes lett volna megemlíteni a legújabb kutatási eredményeket is a témában (pl. Vigh 2021).

Az egyetemalapítások és a reformáció szerepének kiemelése után a tudománytörténeti ismertetés a 18. századi gyűjtőmunka igen részletes bemutatásával folytatódik, külön részletezve Sajnovics és a *Demonstratio* fontosságát az uralisztika megszületésében. Simoncsics többször is összehasonlításban mutat be egyes szerzőket, műveket, helyszíneket. Úgy véli, hogy míg Sajno-

vics világlátását feltehetőleg a tudomány prediktív volta (a csillagászat) határozta meg, addig Gyarmathiét inkább a medicina diagnosztikus gyakorlata, és ez a két megközelítésmód adta a nyelvészet empirikus alapjait. Ugyanígy fontosnak tartja Európában a centrum és a periféria kettősét: mivel az észti, a finn és a magyar kutatók az utóbbiba tartoztak, a német minták átvétele például termékenyen hathatott a kutatásra, de ez a hatás a Balkánt vagy a török területeket már nem érte el (215).

A 18. század a többé-kevésbé szisztematikus gyűjtőmunka megkezdésének időszaka is volt, itt a szerző elsősorban Messerschmidt és Pallas szerepét, illetve Schlözer tudományszervezői munkásságát hangsúlyozza. A 19. században a gyűjtések folytatódtak, itt Castrén és Reguly munkásságáról és hagyatékáról kapunk részletekbe menő, néhol anekdotikus ismertetést (217–219). Emellett részletesen megismerhetjük az „ugor–török” háború történetét, Budenz magyarországi tevékenységét, valamint vele párhuzamba állítva Otto Donner és tanítványaik munkáját. Ahogy folyamatosan nő az uralisztika kutatóinak és eredményeinek száma, úgy válik, érthető módon, egyre inkább felsorolás-szerűvé a szöveg. A 19. század vége és a 20. század – különösen a második világháború utáni – kutatástörténete már csak nagyon vázlatosan szerepel a fejezetben. Összességében a fejezet alapos áttekintését adja a kutatástörténetnek, de az arányokon célszerű lett volna kicsit változtatni: egyfelől például Kempelen Farkas életrajza túl részletesen szerepel (215–216), ezzel szemben az észtsországi és oroszországi kutatók a finnekhez és főképpen a magyarokhoz képest csak marginálisan kerülnek bemutatásra.

4. A kötet 6–9. és 11–19. fejezete az egyes uráli nyelvek, a 10. pedig a finnégi ág bemutatását tartalmazza. A szerkesztők a bevezetőben jelezték, hogy nem volt céljuk minden uráli nyelv ismertetése, ami a terjedelmi korlátok miatt érthető. Az viszont kevésbé, hogy mi volt a nyelvek kiválasztásának szempontja. Az látható, hogy a nyelvcsalád minden ágából szerepel legalább egy nyelv, ezek egy részére viszont elérhető angol nyelvű leíró nyelvtan. A fejezeteknek próbáltak egységes szerkezetet kialakítani, ezt azonban nem sikerült maradéktalanul tartani. Az olyan esetekben, amikor az egyes nyelvtani rendszerek különbsége indokolja, ezek a különbségek nem zavarják az olvasót, de hasznos lett volna legalább a bevezető demográfiai (és esetenként tipológiai) részeket egységesíteni a könyvben. Az egyes fejezetek szerkezete tehát nagyjából hasonló: a demográfiai, szociolingvisztikai, dialektológiai és esetenként revitalizációs kérdések tárgyalása után a nyelvtani rendszer bemutatása a nyelvi szintek sorrendjében történik. A fonológiai, fonotaktikai kérdések után elsőként a névszói, majd az igei morfológiát mutat-

ják be, ezt követi a névszói, majd igei szintagmáké. Ezután szerepelnek általában – de nem kizárólagosan – a további szófajok, majd az egyszerű és az összetett mondatok. Pozitívum, hogy a legtöbb szerző a lehetőségekhez mérten részletes mondattani leírást készített, hiszen a szintaktikai vizsgálatok még mindig marginálisabbak más területekhez viszonyítva. A fejezeteket glosszázott és fordított szövegmutatványok zárják. A derivációs morfológia elhelyezése elég változatos. A nyelvek nyugatról, a számi nyelvektől kezdve a szől-kuppal bezárólag mutatják be. A leírások általános terjedelme 40-50 oldal.

Torbjörn Söder a déli számit mutatja be (235–301), a fejezetben a fonológiai és morfológiai kérdések más részekkel összevetve nagyobb hangsúlyt kapnak. A szöveg egészét tekintve leginkább egy hagyományos chrestomathia felépítését követi, bőséges példaanyaggal ellátva. A déli számitól földrajzilag távol helyezkedik el a napjainkra kb. mindössze 150 beszélőt számláló kolta számi nyelv, melyet Timothy Feist ismertet (302–346). Az előzővel ellentétben ez a rész inkább egy hagyományos leíró nyelvtani vázlatnak tekinthető. Különösen alapos az egyszerű mondatok jellemzőinek tárgyalása, ugyanakkor a szórendi kérdésekről és az összetett mondatokról csak érintőlegesen esik szó. Mindenképpen érdemes a két fejezetet párhuzamosan olvasni, ahogyan az észti nyelv északi és déli változatait bemutató tanulmányokat is. Az előbbit Reili Argus és Helle Metslang írták (347–385), míg a dél-észti változatokat, elsősorban a vöro (võru) alapján, Helen Plado, Liina Lindström és Sulev Iva (386–432) mutatja be. A két fejezet adatai könnyen összevetethetők és ez alapján jól látszik, hogy a fonológiai és lexikális különbségek mellett néhány morfológiai jellemző is jelentősen különbözik az északi és a déli változatok között. A kötet 10. fejezete a finnségi nyelvek összefoglalása (433–480) Riho Grünhaltól, aki Salminen véleményével ellentétben nem tartja önálló nyelvnek a livvit (olonyecit). A fejezetben a nyelvtörténeti kérdések értelemszerűen hangsúlyosabbak, mint az egyes nyelvek leírásában, a finnségi nyelvek tipológiai jellemzése pedig kimerítő alaposágú.

A kötet következő fejezetei az oroszországi nagyobb finnugor nyelveket tárgyalják. Jack Rueter a moksa mordvint (481–526) ismerteti, ami szerencsés választás, mivel az erzához képest a moksa nyelvre vonatkozó leírások köre kisebb. A fejezet legalaposabban kifejtett része a névszói esetek funkcióinak, valamint a kifejezetten komplex igeragozási paradigma ismertetése. Jeremy Bradley és Jorma Luutonen a mezei mari nyelvet mutatják be (527–575), de többször is utalnak a hegyi marival meglévő különbségekre. Különösen hasznos a Volga–Káma-vidék nyelveinek ismertetése és viszonylag részletes az igevev szerkezetek, valamint az egyszerű mondatok bemutatása. Az udmurt nyelvet Pirkko Suihkonen ismerteti (576–613), az eddigi feje-

zetektől kissé eltérő felépítésben. A morfológiai és morfoszintaktikai részek kifejezetten hangsúlyosak, valamint szerepel a fejezetben egy rövid pragmatikai leírás is. Rogier Blokland a zürjént tárgyalja (614–664), noha ez a legjobban dokumentált komi nyelv, bár néhány utalás szerepel a permjákra és a jazvaira is. A fejezet erőssége az átfogó szintaktikai leírás.

Susanna Virtanen és Horváth Csilla az északi manyisi nyelvet ismerteti (665–702) rendkívül gazdag példaanyagot használva. A fejezetben mind a morfológiai, mind a szintaktikai jellemzőket kimerítően tárgyalják a szerzők, valamint külön részt szentelnek a tárgyi egyeztetés és a tranzitivitás kérdésének. Hasonlóan alapos a Csepregi Márta által jegyzett hanti fejezet (703–752), amelyben a keleti hantit, azon belül a szurgutit ismerteti, de több résznél is hivatkozik további hanti változatokra. Mind a morfológiai, mind a szintaktikai rész nagyon átfogó, a szerző emellett számos olyan kérdést tárgyal, amelyek a legutóbbi időkben kerültek a kutatások fókuszába, ilyen például a testtartásigék használata egzisztenciális mondatokban, a tévesen ergatívnak tartott szerkezetek vagy az egyeztetés a ditranzitív igés mondatokban.

A kötetben a szamojéd nyelvek viszonylag hangsúlyosan vannak képviselve. A nganaszant bemutató fejezet Wagner-Nagy Beáta munkája (753–792). A leírásban – értelemszerűen – különösen hangsúlyos a morfonológiai rész, emellett a mondattani alfejezetek is bőségesek és gazdagon vannak illusztrálva. Oleszja Hanyina és Andrej Sluinszkij a súlyosan veszélyeztetett erdei és tundrai nyec nyelvek leírását adja (793–852). A szerzők nagyon alaposan tárgyalják a fonológiai és morfológiai kérdéseket, de emellett a szintaktikaiak is kellő hangsúllyal szerepelnek. A 19. fejezetben Mus Nikolett mutatja be a tundrai nyenyec nyelvet (853–896). A kötet más fejezeteivel összevetve a bevezető tipológiai és szociolingvisztikai jellemzés kifejezetten alapos. A mondattani részek is átfogóak, különösen a tagadás és kérdő mondatok bemutatása. A nyelvi fejezetek sora a Gerson Klumpp és Josefina Budzisch jegyezte szölkup fejezettel zárul (897–938). A szerzők kimerítően tárgyalják a vonatkozó demográfiai kérdéseket, emellett pedig a kutatástörténetet is. A morfológiát, különösen annak igei részét is nagyon gondosan mutatják be.

Ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy a kötet nyelvi fejezetei eltérő terjedelemben és hangsúlyokkal, de összességében kellő alapossággal ismertetik a vizsgált nyelveket.

5. Az utolsó két fejezet egy-egy nyelvi jelenséget vizsgál tipológiai megközelítésben, az uráli nyelvekre összpontosítva. Fentebb már említettem, hogy a szerkesztők nem indokolták, hogy miért ezt a két jelenséget tárgyalják a kötetben, ugyanakkor fontos leszögezni, hogy mindkettő jó választásnak

bizonyult, és általuk a szélesebb olvasóközönség is betekintést nyerhet olyan témákba, amelyeknek noha mára elég gazdag szakirodalma van, mégis jól összefoglalják a kutatás jelenlegi állását.

A 21. fejezetben (939–978) Kszenyija Sagal az uráli nyelvek vonatkozó alárendelő szerkezeteit vizsgálja, viszonylag friss szakirodalmi forrásokra támaszkodva. Példáit igyekezett úgy összeválogatni, hogy azok a nyelvcsalád minden ágát lefedjék, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy egyes kérdésekre csak limitált adatok állnak rendelkezésre. Vonatkozó alárendelésnek az olyan alárendelő szerkezet tekinti, ami egy névszóból (fej) és az azt jelzőként módosító alárendelő mondatból áll. A főmondatnak és az alárendelt mondatnak van egy közös argumentuma, ami megjelenhet akár a fő-, akár a mellékmondatban. Az előbbieket külső, az utóbbiakat belső fejközpontú szerkezetnek nevezzük (939). A fejfőnévre utalhat névmás a másik tagmondatban (pl. *Ame-lyik kutya ugat, az nem harap.*) – ezt korrelatív szerkezetnek nevezik. A vonatkozó alárendelő szerkezetek többféle szempontból is csoportosíthatók, például a szerkezetek tartalmazhatnak két finit igét (pl. *A könyv, amit egy hete olvasok, nagyon érdekes.*), vagy a finit ige mellett egy nem finit igét, ami az uráli nyelvek esetében általában participium (vagy nominalizáció, vagy konverbum pl. *Az egy hete olvasott könyv nagyon érdekes.*). Az uráli nyelvek döntő többségében – a nganaszan kivételével – mindkét típus elterjedt, de nem egyforma mértékben. Emellett vannak megszorító és nem megszorító vonatkozó alárendelések, de ezek Sagal szerint nem mutatnak szerkezeti különbséget az uráli nyelvekben. Vannak továbbá olyan szerkezetek is, amelyekben nem szerepel kitett fejfőnév. Végezetül aszerint is osztályozhatók a szerkezetek, hogy milyen mondatrészekre vonatkozhatnak, ezek hierarchiába rendezhetők: a legtöbb nyelvben ezen mondatrészek az alany és a tárgy, aztán a részeshatározó, a függő esetű mondatrész, a legritkább pedig a birtokosra vonatkozó alárendelés (937–942).

A két finit igés alárendelő szerkezetek a nyelvcsalád nyugati nyelveiben terjedtek el leginkább. Ennek a stratégiának a megjelenése általában együtt jár az SOV > SVO alapszórendi váltással és általában areális hatás eredménye, például az észten és a komiban. Más uráli nyelvekben ennek a típusnak a használata még kevésbé általános, bár itt is megfigyelhetők különbségek. A két finit igés szerkezetben az uráli nyelvek vonatkozó névmásokat használnak, amelyek vagy szinkretikusak a kérdő és/vagy a mutató névmásokkal, vagy történetileg azokból jöttek létre (943–947).

A külső és belső fejközpontú, két finit igés szerkezetek további elemzése után (947–951), a nem-finit, másképpen igeneves szerkezetek alapos tárgyalása következik (951–971), lévén ez a típus az elsődleges és általánosságban

még ma is a legelterjedtebb. A szerző több példával is szemlélteti, hogy a participiumok és a cselekvésnevek általában ugyanazzal a morfémmal vannak kifejezve, de vonzatkeretük vagy a személyjelölő morféma megjelenése alapján egyes nyelvekben különbséget lehet tenni köztük, míg másokban nincs ilyen különbség. A nyelvek egy lehetséges további csoportosításának alapja az, hogy a vonatkozó alarendelés alanya hogyan van jelölve. Nagyon gyakori a genitívuszi esetalak vagy a participiumon személyjelölő morféma megjelenése. Sagal szerint a magyarban a tárgyias igék alanyát az *által* névutóval lehet kifejezni, a névutós jelölés egyébként az indoeurópai nyelvekre jellemző (955). A mai beszélt nyelvre már kevésbé jellemző, de az ágens participiumi (más terminológiával igei igeneves) szerkezetben a magyarban is lehetséges birtokos megformálás (pl. *az IBUSZ szervezte társasutazás retten-tően unalmas volt*). Az igeenes szerkezetek lehetnek az igeidő (aspektus, mód) kategóriák szempontjából neutrálisak vagy jelöltek. A jelöltek kifejezhetnek valós vagy relatív időt. Néhány uráli nyelvben, az igeenes szerkezeteket úgy tagadják, mint a mellékneveket (pl. *nem olvasó lány*), míg máshol tagadó participiumokat használnak, amelyek vagy képesek bármilyen mondatrészt tagadni vagy csak azok egy részét (959). A magyarban is vannak olyan, részben már lexikalizálódott alakok, amelyek szintetikusak (pl. *dolga-végezetlen ember, mosatlan pohár*).

A nyelvek különböznek abban is, hogy hányféle mondatrészt tudnak relativálni, ezt a tulajdonságot nevezzük orientációnak. A belső orientációjú participiumok csak az ige egy adott argumentumára vonatkozhatnak, míg a kontextuálisan orientáltak többre is. Ez alapján a szerző az uráli nyelveket három típusra osztja. A belső orientációjú igeveket használók például az észti, finn, magyar, erza, moksa, valamint a számi nyelvek, tehát a földrajzilag legnyugatabbra elhelyezkedők. A főleg kontextuális orientációjú participiumokat használók a keleti és északi hanti, manysi, erdei enyec, tundrai nyenyec, nganaszan és szölkup, azaz a Szibériában beszélt nyelvek. A mari és a permi nyelvek pedig átmeneti típust képeznek a kettő között (962–967). Míg a finnben a participiumok között aktív-passzív megkülönböztetést lehet tenni, addig a magyar befejezett melléknévi igevevet Sagal ún. abszolútív orientációjúnak tartja, mivel az intranszitiv ige alanyát (S, pl. *a tegnap érkezett ismerősöm nagyon kedves*) és a tranzitív igék tárgyát (P, pl. *a tegnap olvasott könyv nagyon érdekes*) tudja relativálni. Valójában – bizonyos megkötések mellett – a tranzitív igék alanya (A, pl. *a már ovis korában is sokat olvasott lány nagyon tájékozott*) is relativálható. Célszerű lett volna a beálló melléknévi ige-név felvétele is az osztályozásba. Összességében ez a fejezet a kötet egyik legjobban szerkesztett és leginformatívabb része, ami átfogó képet nyújt az

uráli nyelvekről. A tanulmány végén található összefoglaló táblázat (968–971) pedig szemléletes és hasznos segítség az olvasóknak.

A kötet záró fejezetében (979–1006) Merlijn de Smit és Gwen Eva Janda a határozottság kategóriáját vizsgálják összetett szemantikai, pragmatikai, szintaktikai szempontok szerint, sokszor az információszerkezeti kérdéseket is tárgyalva. A téma hatalmas, így a szerzőknek értelemszerűen valahogyan szűkíteni kellett a kérdéskört. A határozottságot úgy definiálják, hogy az egy adott referens azonosíthatóságának grammatikalizálódott jelölését. Az azonosíthatóság történhet a diskurzusban korábban említett információ alapján vagy pedig ki lehet kikövetkeztetni. A szerzők meglátása szerint a határozottság együtt jár az azonosíthatósággal, az ismerősséggel és az előfeltevések kategóriáival. Emellett szoros kapcsolatban van többek között a specifikussággal és a topikalitással. Az azonosíthatóságot ki lehet fejezni szövegen belüli eszközökkel, például anafórával vagy asszociációval, illetve szövegen kívüli eszközökkel, amilyen a deixis (ezt részletesen nem ismertetik) és az egyediség (979–980).

A határozottság kifejezése az uráli nyelvekben többféle módon történhet, például határozott névelővel, személyjelölő vagy egyéb affixumokkal a főnéven, a szórenddel, differenciált tárgyjelöléssel vagy tárgyas (tárgyorientált) ragozással. A határozott névelő csak a magyarban tekinthető a szerzők szerint teljesen grammatikalizálódottnak – bár nem teljesen egyértelmű, hogy milyen kritériumok alapján –, míg a finn *se*, északi *see*, északi számi *dat* 'az' névmásoknak névelő-szerű használata van (980–983). Ehhez hasonló funkcióban szerepelhetnek E/3, ritkábban E/2 birtokos személyragok is. Ezek használata sok különbséget mutat a nyelvcsaládon belül. Míg az északi samojéd nyelvekben csak deiktikusan és/vagy szituációsan, az obi-ugor nyelvekben pedig csak anaforikusan használhatók, a permi és szölkup nyelvekben mindkét funkciót ki tudják fejezni. A kétféle szuffixum közül a permi nyelvekben és a nyenyecben az E/2 birtokos személyragok affektív funkciójuk, a beszélő és a hallgató közti érzelmi közelséget jelzik (983–988). A komi nyelvekben a birtokos személyrag igenevekhez is járulhat (987). Itt a Bartenstől idézett példamondatot rosszul glosszázták, helyesen: *börd-ny-sö cry-INF-ACC.3SG*. A vepszében, az erzában és a moksában mutató névmásokból grammatikalizálódott todalékok használatosak hasonló funkcióban (988–989). Felmerülhet a kérdés, hogy az eredetileg főnévi módosító mutató névmás miért került posztnominális helyzetbe.

A szerzők kifejtik, hogy a finnségi nyelvekben a határozottság tulajdonképpen a szórenden keresztül grammatikalizálódott, mivel az egzisztenciális mondatokban XVS szórend van, fókuszált és határozatlan alannyal, a lokatív

mondatok határozott alanyt tartalmaznak, szórendjük pedig SVX. Ezután további nyelvekben mutatják be az egzisztenciális mondatok megformálását. Végül arra a következtetésre jutnak, hogy a szórend csak akkor tekinthető a határozottság jelölőjének, ha arra egy adott nyelvben nincs más általános alak annak kifejezésére, például határozott névelő vagy határozottságot kifejező szuffixum. A másik kritérium, hogy az adott nyelvben az egzisztenciális és a lokatív mondatok közötti egyetlen különbség az eltérő szórend. Mindezek alapján a finnugri és egyes számi, továbbá a szölkup nyelvek tartoznak ebbe a csoportba, bár a finn más eszközöket is használ a két mondatípus megkülönböztetésére (989–993).

A két utolsó kifejezési eszköz a differenciált tárgyjelölés (DOM), amikor a határozott tárgyak eltérő jelölést kapnak, mint a határozatlanok, valamint a tárgyas ragozás. Ez a két alfejezet leíró szempontból tekinti át az uráli nyelveket, részletesen tárgyalják a permi, elsősorban a komi, nyelvek tárgyjelölését. Ezekben ugyanis a határozatlan és élettelen tárgyak zéró morfémák, míg a határozottak és élők akkuzatívuszi esetragot kapnak. Ez viszont egyben kontrasztban áll az akkuzatívusznak a személyjelölt alakjával, ami a nem személyjelölt esetraghoz képest határozottabb referenst jelöl (993–998). DOM-ot használnak továbbá egyes számi nyelvekben, a finnugriakban, a keleti mansiban és a nganasziban. A szerzők nem említik, de a hanti nyelvekben is beszélhetünk disszerenciált tárgyjelölésről, mivel a főnevek – amelyek lehetnek határozottak vagy határozatlanok – tárgyesete zéró morfémák, míg a személyes névmások – amelyek mindig határozottak – jelöltek (vö. Csepregi 1998). A tárgyas ragozás egy tág értelemben használt kifejezés arra, hogy bizonyos nyelvekben nem csak az alany, hanem a tárgy is indexálható az ige. A legkomplexebb rendszer a mordvin nyelvekben van, ahol ezzel a paradigmával jelölik a tárgy határozottságát, számát és személyét, míg az obi-ugor nyelvekben, továbbá a nganasziban, a tundrai nyenyecben és az erdei nyenyecben a tárgy számát és határozottságát. A szölkupban és a kamassziban, valamint a magyarban a tárgyas ragozás pusztán a tárgy határozott voltát jelöli (993–1001). A fejezet összességében gondolatébresztő, a szerzők sok érdekes kérdést vetnek fel. Ugyanakkor jobb lett volna egységes szerkezetben tárgyalni a témákat, a különféle definíciók és egymással ellentétes vélemények tárgyalásakor világosan kimondani, hogy melyik meghatározást követik a szerzők, valamint több összefoglaló táblázat megadása segítette volna a szöveg könnyebb értelmezését.

A kötet fejezeteinek vázlatos áttekintése után elmondható, hogy a *The Uralic languages. Second edition* létrehozása nagy vállalkozás volt. A szerkesztők célja, hogy a kézikönyv aktualizált, de nem átfogó képet nyújtson az

uráli nyelvekről, valamint néhány, a nyelvcsalád szempontjából történetileg és/vagy tipológiailag is releváns tulajdonságáról, mindent egybevetve teljessé. Az egyes fejezetek terjedelme és színvonala nagy eltéréseket mutat, valamint a kötet sok szempontból nem egységes, ugyanakkor mindenképpen érdekes olvasmány, ami segítheti az uralisztika nemzetközi láthatóságának növelését.

Irodalom

- ABONDOLO, DANIEL (ed.) 1998: The Uralic languages. Routledge, London – New York.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – LAAKSO, JOHANNA – SKRIBNIK ELENA (eds) 2022: The Oxford guide to the Uralic languages. (Oxford guides to the world's languages.) Oxford University Press, Oxford.
- BATALOVA, R. M. [Баталова, Р. М.] 2002: Кудымкарско-иньвенский диалект коми-пермяцкого языка. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 23. Moskva – Groningen.
- BERECZKI GÁBOR 2003: A magyar nyelv finnugor alapjai. 3., átdolgozott kiadás. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- CROFT, WILLIAM 2003: 2003. Typology and Universals [2nd ed.]. Cambridge University Press, Cambridge.
- CSEPREGI MÁRTA 1998: Szurguti osztják chrestomathia. Studia uralo-altaica. Supplementum 6. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- HOLOPAINEN, SAMPSA 2019. Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of sound substitutions and distribution criterion. University of Helsinki, Helsinki.
<http://hdl.handle.net/10138/307582>
- KISS JENŐ (szerk.) 2001: Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- NÉMETH SZILVIA 2021: Az északi manysi *ünli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. Nyelvtudományi Közlemények 117: 29–68.
- ПАНОМОВ, МИКУЛ 2024: Lüüdin grammatik. Людиковская грамматика. Heimloimed Tarttu. <https://www.karjalansivistysseura.fi/hallinta/wp-content/uploads/2024/10/Miikul-Pahomov-Luudin-grammatik-Lyudikovskaya-grammatika-2024.pdf>
- SIEWIERSKA, ANNA 2011: Overlap and complementarity in reference impersonals. Man-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. In: Malchukov, Andrej – Anna Siewierska (eds), Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective. John Benjamins, Amsterdam, 57–89.
- VIGH JÓZSEF 2021: Észak- és Kelet-Európa késő pleisztocén – kora holocén természeti környezetének rekonstrukciója és a finnugor nyelvű népek őstörténete. Folia Uralica Debreceniensia 28: 449–463.

F. GULYÁS NIKOLETT

DOI: 10.52401/fud/2024/17